

Heeft het Noorden nog een standaard-uitspraak?

door

Hans VAN DE VELDE

0. INLEIDING

Aangezien ik mijn onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands uitvoer op basis van radio-opnames, word ik geregeld door de Nederlandse omroepverenigingen uitgenodigd om in een van hun radioprogramma's iets over mijn onderzoek te vertellen. Met enig ongeloof in de stem stelt de interviewer dan stevast een vraag in de trant van "Standaard-Nederlands, bestaat dat wel?" of "Heeft Nederland een standaarduitspraak?". In deze bijdrage zal ik proberen daarop een antwoord te geven.

Ik zou in de titel van deze bijdrage een kleine wijziging kunnen aanbrengen door *een* te vervangen door *één*. "Heeft het Noorden nog één standaarduitspraak?" De vraag is dus of er een uniforme uitspraaknorm bestaat in Nederland. Het antwoord daarop is simpelweg NEEN. Het woordje *nog* suggereert dat er ooit zo een eenvormige uitspraaknorm is geweest in Nederland. Ik zal in het eerste deel van dit artikel op basis van een literatuuroverzicht laten zien dat men wel heeft geprobeerd zo'n norm te propageren, maar dat men er in Nederland nooit in geslaagd is om een eenvormige standaarduitspraak te creëren, zoals dat bijvoorbeeld wel het geval is geweest in Engeland met *Received Pronunciation* en in Vlaanderen met het *BRT-Nederlands*. Maar dat betekent nog niet dat er in Nederland geen standaarduitspraak is. Er is in Nederland wel degelijk een uitspraaknorm, waarbinnen echter vrij veel variatie getolereerd wordt. Deze stelling zal verder onderbouwd worden in het tweede deel van deze bijdrage aan de hand van resultaten van eigen onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands in de afgelopen zestig jaar.

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In de eerste sectie wordt aan de hand van een literatuurstudie een beeld geschetst van de standaarduitspraak in Nederland. Daarbij wordt aandacht besteed aan de ontstaansgeschiedenis, aan de vergeefse pogingen tot het propageren van een uniforme uitspraaknorm en aan de variatieaspecten die in de standaarduitspraak kunnen worden onderscheiden. In de tweede sectie presenteer ik enkele resultaten van mijn onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands. Dat onderzoek wordt uitgevoerd op basis van radio-opnames uit de periode 1935-1993. De belangrijkste conclusies worden samengevat in sectie 3.

1. HET BEELD VAN DE STANDAARDUITSPRAAK IN DE LITERATUUR

1.1 *Het ontstaan van een standaarduitspraak in Nederland*

In de loop van de zeventiende eeuw ontwikkelt er zich in Nederland langzamerhand een geschreven standaardtaal. Een belangrijke mijlpaal daarbij is de *Statenbijbel* (1637). Van een standaarduitspraak is dan nog geen sprake. Een gestandaardiseerde spreektaal ontwikkelt zich pas in de loop van de negentiende eeuw bij de elite in Holland, voornamelijk in de driehoek Amsterdam-Haarlem-Leiden¹. Die Hollands getinte standaard omgangstaal² – met vrij veel Brabantse kenmerken³ – verspreidt zich over de deftige kringen in de rest van Nederland. Bij de aanvaarding en verspreiding van een supraregionale spreektaal speelt de groei van de nationale eenheid in de negentiende eeuw een belangrijke rol⁴. Ondanks die lange standaardtaaltraditie is er in Nederland nog geen sprake van een *algemeen beschaafde uitspraak*⁵. Koningin Wilhelmina bepleit in haar troonrede van 1935 "dat de zuivere uitspraak van onze taal een voorwerp van regeringszorg zou worden". Deze beweringen moeten niet geïnterpreteerd worden als

1. J.W. de Vries, R. Willemyns & P. Burger, *Het verbaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands* (Amsterdam, 1993). W.G. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands* (Amsterdam, 1938).

2. J. Goudsblom, "Het algemeen beschaafd Nederlands", *Sociologische Gids* 11 (1964), pp. 106-124.

3. C.B. van Haeringen, "Hollands", *De Nieuwe Taalgids* 30 (1936), p. 302.

4. A.M. Hagen, "Groepsportret van het Nederlands", *Onze Taal* 59 (1990), pp. 32-39.

5. L. Kaiser, "Sprak-taal-uitspraak", *Onze Taaltuin* 3 (1935), p. 336. G.S. Overdiep, "Standaard-Nederlandsch." *Onze Taaltuin* 3 (1935), pp. 297-301.

aanwijzingen dat het op dat moment bijzonder slecht gesteld is met de standaarduitspraak in Nederland. Ze duiden aan dat toen nog niet in alle lagen van de bevolking en in alle gebieden van Nederland de standaarduitspraak ingeburgerd was. Bovendien wijzen ze erop dat er ook bij de zogenaamde beschaafden nog geen absolute eenvormigheid is in de uitspraak.

1.2 *Variatie in de uitspraaknorm*

De Vries stelt vast dat het begrip standaardtaal, c.q. Standaard-Nederlands of ABN, in Nederland niet op een eenduidige wijze gedefinieerd is en op twee –niet altijd strikt gescheiden– manieren gebruikt wordt⁶. Enerzijds wordt de standaardtaal gezien als een abstractie, een norm die aangeeft hoe de taal gebruikt moet worden. Anderzijds wordt de standaardtaal gezien als het sociolect van een bepaalde groep. In deze paragraaf zullen we een kort overzicht geven van de positie van en de visies op de gesproken standaardtaal in Nederland. Daarbij besteden we vooral aandacht aan de uitspraak.

De bekendste definitie van Standaard-Nederlands is ongetwijfeld die van Van Haeringen. "Goed, d.w.z. beschaafd Nederlands spreekt hij, aan wie men niet horen kan, uit welk gewest hij afkomstig is"⁷. De zin die daarop volgt brengt echter een belangrijke nuancering aan. "Hiermee is dus geenszins bedoeld een eenvormigheid, die alle persoonlijke verschillen buitensluit. Maar wel mogen die variëteiten niet zodanig zijn, dat men er de afkomst van de spreker naar kan vaststellen". Van Haeringen hinkt duidelijk op twee gedachten: Standaard-Nederlands als sociolect van de "beschaafden" en Standaard-Nederlands als "het ideaal van de toekomst" (ib.), als een abstractie waarvan de regionale en vulgaire kenmerken afgeschaafd zijn. Er zijn dan nog "beschaafde sprekers" aan wie men wel hoort waar ze vandaan komen. Er heerst "eenheid in verscheidenheid"⁸ en ook Overdiep en Kaiser ontkennen het bestaan van een standaarduitspraak in Nederland,

6. J.W. de Vries, "De standaardtaal in Nederland", in *Variatie en Norm in de Standaardtaal*, ed. J. de Rooij (Amsterdam, 1987), p. 130.

7. C.B. van Haeringen, "Eenheid en nuance in beschaafde-Nederlandse uitspraak", *Nieuwe Taalgids* 18 (1924), p. 65.

8. C.G.N. de Vooy, "Het gezag van een 'algemeen beschaafd'", *De Nieuwe Taalgids* 8 (1914), p. 181.

zoals die bijv. door Blancquaert⁹ getypeerd wordt. "Wij hebben voor het Nederlandsch geen standaard-uitspraak! Er is geen uitspraak van het Nederlandsch aan te wijzen, die algemeen als juist erkend wordt"¹⁰. Net als Kloeke¹¹ zien Overdiep en Kaiser het Standaard-Nederlands als een abstractie, een ideaal dat door de meesten niet wordt bereikt. De omgangstaal van de zogenaamde beschaafden vertoont duidelijk variatie. En een kwart eeuw later blijkt de door Van Haeringen verwachte eenheid er nog niet te zijn¹². Hellinga en Krusinga beschouwen de standaardtaal niet als een abstractie maar als een sociolect, waarvan variatie een wezenlijk deel is¹³. Krusinga ziet dan ook weinig heil in het vastleggen van dé uitspraak van het Standaard-Nederlands op grammofoonplaten¹⁴ als niet vastgesteld is hoe "beschaafden" uit het hele land Standaard-Nederlands spreken¹⁵.

Kenmerkend voor de Nederlandse linguïsten die zich tussen de jaren dertig en zestig bezig gehouden hebben met de standaarduitspraak is dat ze voornamelijk een terminologische discussie gevoerd hebben over de wenselijkheid en onwenselijkheid van een "algemeen beschaafd", de legitieme dragers (beschaafden? hogere klasse?) en over de term zelf¹⁶. Zij leverden nauwelijks inspanningen voor de descriptie en de verspreiding van de standaarduitspraak. Slechts enkelen hebben geprobeerd de Noord-Nederlandse standaarduitspraak –met inbegrip van nuances en

9. E. Blancquaert, *Practische uitspraakeer van de Nederlandsche taal* (Antwerpen, 1934). Kaiser, "Sprak-taal-uitspraak", p. 336. Overdiep, "Standaard-Nederlandsch.

10. Kaiser, *ib.*

11. G.G. Kloeke, "Voordracht van den Voorzitter dr Kloeke over Beschaafd Nederlands", in *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden* (1937). pp. 3-14.

12. C.B. van Haeringen, "Gedistingeerdheid in taal", *De Nieuwe Taalgids* 42 (1949), pp. 1-10. C.B. van Haeringen, "Standaard Nederlands", *De Nieuwe Taalgids* 44 (1951), pp. 316-320.

13. Hellinga, *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. E. Krusinga, "Eenheid in het Algemeen Beschaafd Nederlands", *De Nieuwe Taalgids* 30 (1936), pp. 15-18.

14. J. van Ginneken, D. Bolkestein, L. Kaiser e.a., *De Uitspraak van het Nederlandsch*, (Amsterdam, z.j.).

15. Een gelijkaardige oproep tot een grondige kwantitatieve studie van de standaarduitspraak vinden we ook bij E. Blancquaert, "Voor een fonetische beschrijving van het modern Nederlands", *De Nieuwe Taalgids* 25 (1931), pp. 197-207. Zestig jaar later is die er nog altijd niet.

16. M.C. van den Toorn, "Beschaafde taal en beschaafdentaal", *De Nieuwe Taalgids* 55 (1962), pp. 158-161.

afwijkingen— vast te leggen¹⁷. Bij het beschrijven en voorschrijven van het Standaard-Nederlands concentreert men zich bijna uitsluitend op de schrijftaal.

De abstracte en bijna variatievrije norm, die ook sterk beïnvloed was door de spelling, is in Nederland, met uitzondering van Van Haeringen, vooral gepropageerd vanuit logopedische hoek. De logopedische leerboeken met richtlijnen voor een correcte uitspraak beleven herdruk na herdruk¹⁸. De argumenten die daarbij worden gebruikt zijn voornamelijk stemhygiënisch geïnspireerd en getuigen vaak van taalkundig onbenul en wereldvreemdheid —ook in recente herdrukken. Vermakelijk zijn hun pogingen om het accentloze Nederlands voor te schrijven in ieder geval wel. Vooral bij toneelopleidingen hebben ze —tijdelijk— succes gekend, maar deze toneeltaal heeft nooit de status bereikt zoals ze die in Duitsland had, waar de *Bühnenaussprache* tot circa 1960 de standaarduitspraak was —althans op papier¹⁹.

De bestaande beschrijvingen van de uitspraak van het Standaard-Nederlands zijn op onsystematische observaties gebaseerd²⁰. De uitspraakwoordenboeken zijn vooral voor een Vlaams publiek geschreven²¹. En ook Paardekooper —die een minder strikte norm hanteert door zich te baseren "op de levende taal"— richt zich blijkens het woord vooraf in eerste instantie op Vlamingen²². Daarnaast is het werk ook op anderstaligen gericht, net

17. Van Haeringen, "Eenheid en nuance in beschaafde-Nederlandse uitspraak". H. Zwaardemaker & L. P. H. Eijkman, *Leerboek der Phonetiek. Inzonderheid met betrekking tot het Standaard-Nederlands* (Haarlem, 1928). I. Mees & B. Collins, "A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN)", *Journal of the International Phonetic Association* 12 (1982), pp. 2-12. I. Mees & B. Collins, "A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN)", *Journal of the International Phonetic Association* 13 (1983), pp. 64-75.

18. K. Veldkamp, *De techniek van het spreken* (Gouda, 1981). A.M. Eldar, *Spreken en zingen*.

19. F. Beersmans, "Variatie en norm in het Duitse taalgebied", in *Variatie en Norm in de Standaardtaal*, ed. J. de Rooij (Amsterdam, 1987), pp. 43-55. G. Lotzmann, "Sprechwissenschaftliche Aspekte zur Aussprachenormierung des Deutschen", in *Sprach- und Sprechnormen*, ed. G. Lotzmann (Heidelberg, 1974), pp. 65-83.

20. Mees & Collins, "A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN)" en "A phonetic description of the vowel system of Standard Dutch (ABN)". C. Gussenhoven, "Dutch." *Journal of the International Phonetic Association* 22 (1992), pp. 45-47. C. Gussenhoven & A. Broeders, *The Pronunciation of English. A Course for Dutch Learners* (Groningen, 1976).

21. Blancquaert, *Practische uitspraakleer van de Nederlandsche taal*. R.H.B. De Coninck, *Groot Uitspraakwoordenboek van de Nederlandse Taal* (Antwerpen, 1970).

22. P.C. Paardekooper, *ABN uitspraakgids* (Antwerpen, 1978).

zoals de richtlijnen voor de uitspraak in vertalende woordenboeken. Voor zijn Nederlandse landgenoten is een uitspraakgids blijkbaar niet nodig. Dit illustreert dat er in Nederland nauwelijks vraag geweest is naar een duidelijke uitspraaknorm.

Pas de laatste jaren is er in Nederland een hernieuwde belangstelling voor de standaardtaal. Stroop stelt vast dat daarbij weinig interesse is voor de uitspraak en ook Geerts meent "dat de standaarduitspraak nauwelijks in de wetenschappelijke en evenmin in de maatschappelijke belangstelling heeft gestaan". Ondertussen is het accentvrije Van Haeringen-Nederlands al lang dood en begraven in Nederland, waarbij we ons kunnen afvragen of het geen doodgeboren kind is geweest²³. Vooral vanuit Oost-Nederlandse hoek (met uitzondering van Van Haeringen) is er altijd gepleit voor de aanvaarding van een gematigd regionaal (dit is niet-Hollands) accent als standaardtaal²⁴. Zij vinden gedeeltelijk steun in de logopedische hoek waar men zich lange tijd heftig verzet tegen de Hollandse kleuring van de uitspraak²⁵.

Mees & Collins en Daan beschouwen het Standaard-Nederlands als een sociolect, als "de taal die vooral gebruikt wordt in meer ontwikkelde kringen". Regionale en sociale variatie worden als wezenlijke kenmerken van het Standaard-Nederlands beschouwd, een tendens die totaal tegengesteld is aan de door Van Haeringen geformuleerde verwachtingen, maar wel aan de door hem geschetste realiteit beantwoordt. Ook volgens Jansen is de bandbreedte voor het gesproken Standaard-Nederlands groot. Dé standaardtaal heeft plaats gemaakt voor een variatiebredere omgangstaal, een evolutie die we ook zien in taalgebieden waar er wel een duidelijk omliggende uitspraaknorm is geweest zoals bijv.

23. G. Geerts, "Variatie en norm in de standaarduitspraak; vragen ter inleiding van een discussievergadering", in *Variatie en Norm in de Standaardtaal*, ed. J. De Rooij (Amsterdam, 1987), p. 165. J. Stroop, "Weg standaardtaal. De nieuwe koers van het Nederlands", *Onze Taal* 61 (1992), pp. 179-182.

24. K. Heeroma, *Klankcultuur* (Alphen aan den Rijn, 1951). K. Heeroma, "Oostnederlands", *Taal en Tongval* 9 (1957), pp. 178-182. G.G. Kloeke, "Beschaafdentaal", *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 69 (1951), pp. 294-313. G.G. Kloeke, *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* (Amsterdam, 1951). G.G. Kloeke, "Over provincialismen", *Driemaandelijks Bladen. Tijdschrift voor taal en volksleven in het oosten van Nederland* Nieuwe serie 3 (1951), pp. 109-116. G.S. Overdiep, "Standaard-Nederlandsch".

25. bijv. P. Linthorst & G. Leerkamp, *De zuivere uitspraak van het Nederlands. Richtlijnen en oefeningen voor leerlingen van kweekscholen, voor radiosprekers, voor redenaars, voor allen die in het openbaar moeten spreken* (Groningen, 1959).

het Engels en het Duits. Stroop trekt deze lijn nog verder door door te stellen dat het Standaard-Nederlands (als norm) helemaal niet meer bestaat en verdrongen is door verschillende types algemene omgangstaal²⁶:

Of we het willen of niet: een uniforme standaardtaal in Nederland is een verloren zaak, eenvoudigweg door gebrek aan belangstelling. We zijn op weg naar een Algemeen Aanvaardbaar Nederlands (het AAN), waarmee ik niet een Nederlands bedoel dat aanvaardbaar is om esthetische of soortgelijke redenen, maar een verzameling van allerlei soorten Nederlands die voldoen als communicatiemiddel²⁷.

Daan²⁸ sluit zich hierbij aan: "Een uniforme gesproken standaardtaal is een onding en nu evenmin als vroeger realiseerbaar. Aan strenge normen kan en zal niemand zich houden." De nuances en veranderingen van de standaardtaal houden volgens haar op waar de communicatie in het gedrang komt.

Het Standaard-Nederlands heeft in Nederland ook niet de status van een elitetaal. Het is te karakteriseren als het gezamenlijke sociolect van de midden- en hogere klasse. Dit betekent niet dat zo'n elitetaal niet zou bestaan, maar de benaming *bekakt* waarmee deze variëteit in Nederland wordt aangeduid, spreekt boekdelen. Deze variëteit fungeert absoluut niet als standaard en ook Van Haeringen en Kloke onderscheiden de *villa-uitspraak* al van het *Algemeen Beschaafd*. Voor een nadere karakterisering van het bekakt Nederlands verwijzen we naar Voortman²⁹.

Algemeen kunnen we op basis van de gegevens in de literatuur stellen dat in de standaarduitspraak in Nederland een gematigd Hollands of Randstedelijk accent al sinds de vorige eeuw dominant is en dat het Standaard-Nederlands het statuut heeft van omgangstaal in Nederland. De definitie van standaardtaal zoals

26. J. Daan, J., K. Deprez, R. van Hout en J. Stroop, *Onze veranderende taal* (Utrecht, 1985). F. Jansen, "Methoden voor normatief stilistisch onderzoek van de standaardtaal", *Forum der Letteren* 29 (1988), pp. 207-220. Hagen, "Groepsportret van het Nederlands", p. 32. Mees & Collins, "A phonetic description of the consonant system of Standard Dutch (ABN)". P.A.M. Seuren, *Variabele Competentie: Linguïstiek en Sociolinguïstiek anno 1980* (Amsterdam, 1981), p. 52. Stroop, "Weg standaardtaal". J. Stroop, "Van dialect naar A.A.N", in *Het Dialectenboek 2. Van de A tot de AA*, ed. H.H.A. van de Wijngaard e.a. (Waalre, 1993), pp. 17-27

27. Stroop, "Weg standaardtaal", p. 182.

28. J. Daan, "Nog eens: weg standaardtaal", *Onze Taal* 62 (1993), p. 9.

29. Van Haeringen, "Gedistingeerdheid in taal". Kloke, "Beschaafdentaal". B. Voortman, *Regionale variatie in het taalgebruik van notabelen. Een sociolinguïstisch onderzoek in Middelburg, Roermond en Zutphen* (Amsterdam, 1994).

die door Van Haeringen –in navolging van Jespersen– gegeven is, legt de nadruk op uniformiteit. Een meer op functionele leest geschoolde definitie van standaardtaal lijkt beter bruikbaar. Standaardtaal is daarbij "a codified variety of a language that serves the multiple and complex communicative needs of a speech community that has either achieved modernization or has the desire of achieving it"³⁰. Variatie is daarbij een noodzakelijke voorwaarde.

2 ONDERZOEK NAAR UITSPRAAKVARIATIE EN -VERANDERING

In deze paragraaf zal ik aan de hand van enkele resultaten van mijn onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands laten zien dat de standaarduitspraak al zestig jaar lang vrij veel variatie vertoont³¹. Daarbij zullen ook een paar opvallende veranderingen geconstateerd worden. In 2.1 zal ik kort de opzet van het onderzoek schetsen. Vervolgens zullen in 2.2 een aantal variabelen besproken worden: de fricatieven (v), (z) en (g), de lange klinkers (ee) en (oo) en de (r). De resultaten zullen op verschillende manieren gepresenteerd worden. Op die manier wordt de lezer ook een beeld geboden van de verschillende mogelijkheden om de resultaten te presenteren en diverse variatie-aspecten voor het voetlicht te brengen. Ik zal hier geen statistische analyses presenteren. Voor een uitgebreidere bespreking van de resultaten verwijs ik naar mijn proefschrift en enkele andere artikels, waarin ook uitgebreide literatuurverwijzingen zijn opgenomen.

2.1 *De onderzoeksofzet*

Het traditioneel taalhistorisch onderzoek kan gekarakteriseerd worden als onderzoek in de tijd dat meestal op basis van geschreven bronnen gebeurt, het sociolinguïstisch onderzoek als cross-

30. P.L. Garvin, "A conceptual framework for the study of language standardization", *International Journal of the Sociology of Language* 100/101 (1993), p. 41.

31. H. Van de Velde, *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands*, (Nijmegen, 1996). In dat onderzoek is ook het zuidelijke Standaard-Nederlands, zoals dat gesproken wordt door verslaggevers van de BRTN, onderzocht. In deze bijdrage bespreken we uitsluitend het noordelijke Standaard-Nederlands.

sectioneel dat meestal op basis van gesproken taal gebeurt³². Een van de nadelen van cross-sectioneel onderzoek naar taalverandering is dat daarin slechts observaties in schijnbare tijd gemaakt worden en dat die niet altijd als taalverandering geïnterpreteerd kunnen worden³³. Dit kan worden opgelost door het maken van observaties in de werkelijke tijd. Verschillende types studies zijn daarbij mogelijk³⁴. Een van de mogelijkheden is het gebruik van in geluidsarchieven bewaarde opnames. De keuze voor een retrospectief design stelt ons in staat om een relatief grote tijdsspanne te bestuderen. Voor dit onderzoek maken wij gebruik van oude radio-opnames, die sedert halverwege de jaren dertig min of meer systematisch gearhiveerd zijn³⁵.

Tabel 1: *Aantal geselecteerde sprekers per cel (n=50) in het onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken noordelijke Standaard-Nederlands*

	1935	1950	1965	1980	1993
koninklijk	5	5	5	5	5
sport	5	5	5	5	5

Uitgangspunt voor dit onderzoek is dat het Nederlands zoals dat gesproken wordt door de verslaggevers van de Nederlandse nationale omroepen representatief is voor het Standaard-Nederlands. Het streefdoel was zo spontaan mogelijke spraak te verzamelen om de invloed van de schrijftaal en het spellingsbeeld

32. In het cross-sectioneel onderzoek worden de informanten in verschillende groepen ingedeeld op basis van factoren zoals leeftijd, geslacht, sociale klasse, enz.

33. Observaties in de schijnbare tijd worden gemaakt door het vergelijken van het taalgebruik van verschillende leeftijdsgroepen op één moment in de tijd. Het taalgebruik van oudere sprekers zou een oudere taalfase reflecteren dan het taalgebruik van jongere sprekers. Voor de nadelen van deze methode zie C. van Bree, "De betrouwbaarheid van de apparent-timemethode", in *Werk-in-uitvoering. Momentopnamen van de sociolinguïstiek in België en Nederland*, ed. J. Creten e.a. (Leuven, 1986), pp. 27-37 en K. de Bot, "Onderzoek naar taalverandering en het gebruik van de 'apparent-time'-methode", *Forum der Letteren* 26 (1985), pp. 33-40.

34. W. Labov, *Principles of Linguistic Change. Volume 1: Internal Factors* (Oxford 1994).

35. Eerder werd taalveranderingsonderzoek verricht op basis van Nederlandstalige radio-opnames door L. Cassier & P. Van de Craen, "Vijftig jaar evolutie van het Nederlands", in *Werk in uitvoering*, ed. J. Creten e.a. (Leuven, 1986), pp. 50-73 en T. Wilbrink-Harms, "45 jaar koninklijke reportages op de radio", *Onze Taal* 57 (1988), pp. 190-191.

zo veel mogelijk te bannen. Daarom werd gekozen voor rechtstreekse verslaggeving van koninklijke reportages en sportwedstrijden. Er werden enkel mannelijke reporters geselecteerd, tussen 29 en 36 jaar op het moment van opname. Het oudste –voor dit onderzoek bruikbare– materiaal dateert uit 1935. Rond vijf meetpunten is er materiaal verzameld: 1935, 1950, 1965, 1980 en 1993. Iedere cel is gevuld met vijf sprekers (zie tabel 1). Van iedere spreker werd tien minuten spraak opgenomen, met een minimum van 1100 woorden³⁶. Bij de bespreking van de resultaten maken we geen onderscheid tussen de beide reportagetypes. Analyses hebben aangetoond dat er voor de hier onderzochte variabelen nauwelijks systematische verschillen optreden.

2.2 Resultaten

2.2.1 DE FRICATIEVEN V, Z EN G

Een van de opvallendste veranderingen in het Standaard-Nederlands zoals dat in Nederland gesproken wordt is de verstemlozing van de fricatieven *v*, *z* en *g*. De stemhebbende uitspraak van *v*, *z* en *g* maakt hoe langer hoe meer plaats voor een stemloze uitspraak als *s*, *f* en *ch*. *Vuur* wordt meer en meer uitgesproken als *fuur*, *zuur* als *suur* en *guur* als *chuur*.

Voor de studie van dit verschijnsel hebben we realisaties van *v*, *z* en *g* geselecteerd aan het begin van een lettergreep en tussen twee sonoranten³⁷, bijv. *bevel*, de *gevel*, *aanval*, *bezoek*. Bij iedere spreker zijn van elke variabele (*v*), (*z*) en (*g*) veertig voorkomens gescoord³⁸. Daarbij werden telkens drie varianten onderscheiden: 1. een volledig stemhebbende realisatie als *v*, *z* of *g*; 2. een tussenvariant die deels stemhebbend en deels stemloos is; 3. een volledig stemloze realisatie als *f*, *s* of *ch*. Op basis daarvan zijn per

36. Meer details over het corpus en de methode van onderzoek zijn te vinden in Van de Velde, *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands*. en in H. Van de Velde, M. Gerritsen & R. van Hout, "De verstemlozing van de fricatieven in het Standaard-Nederlands. Een onderzoek naar taalverandering in de periode 1935-1993", *De Nieuwe Taalgids* 88 (1995), pp. 422-445.

37. De Nederlandse sonoranten zijn de klinkers, de nasalen (bijv. *m*, *n*), de likwieden (*l*, *r*) en de halfvocalen (*w*, *j*). In deze contexten kan de stemloze uitspraak van *v*, *z* of *g* geen gevolg zijn van assimilatie van stem.

38. De taalvariabelen die we onderzoeken worden tussen ronde haken geplaatst. (*v*) verwijst naar de voorkomens van de klank *v* die we geselecteerd hebben voor ons onderzoek. De klank als geheel wordt met het spellingsequivalent weergegeven om het gebruik van gespecialiseerde fonetische tekens te vermijden.

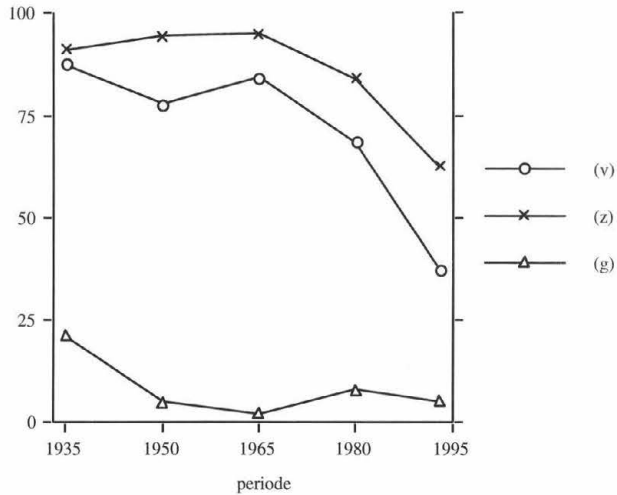
spreker indexscores op een schaal van 0 tot 100 berekend op de in de sociolinguïstiek gebruikelijke manier. Een indexscore van 100 betekent dat de variant altijd stemhebbend gerealiseerd wordt, een indexscore van 0 betekent dat de variant altijd stemloos wordt gerealiseerd. Een lage indexscore wijst dus op veel verstemlozing (de uitspraak van *v* als *f*, van *z* als *s* en *g* als *ch*), een hoge indexscore op weinig verstemlozing³⁹.

Uit figuur 1 blijkt dat de *g* het meest verstemloosd wordt. Al in 1935 wordt (*g*) sterk stemloos uitgesproken en vanaf 1950 komen er bijna geen stemhebbende realisaties van (*g*) meer voor. *g* wordt bijna altijd als stemloze *ch* uitgesproken. Verder heb ik in mijn onderzoek ook vastgesteld dat de *g* nu harder wordt uitgesproken dan zestig jaar geleden. De *g* wordt in Nederland steeds meer helemaal achteraan in de mond (bij de huig) gearticuleerd⁴⁰. Dit gaat vaak gepaard met het zogenaamde keelschrapen. De verstemlozing van (*v*) en (*z*) loopt opmerkelijk parallel. In figuur 1 zien we dat (*v*) in alle periodes meer verstemloosd wordt dan (*z*). Voor (*z*) is de verandering het minst ver gevorderd. Een stemloze uitspraak van *z* als *s* is op het ogenblik nog vrij sterk sociaal gestigmatiseerd in Nederland. We zien ook dat (*v*) en (*z*) in 1935, 1950 en 1965 al licht verstemloosd worden en dat de tendens zich sterk doorzet vanaf 1980.

39. Voor meer details aangaande de verstemlozing van de fricatieven verwijzen we naar Van de Velde, Gerritsen & Van Hout, "De verstemlozing van de fricatieven in het Standaard-Nederlands".

40. Vlamingen hebben bijna altijd een *zachte g* die meer naar voren in de mond wordt gerealiseerd. De articulatieplaats van die *g* is velair en is ongeveer dezelfde als de articulatieplaats van de *k*. Uit mijn onderzoek blijkt dat die *zachte g* vaak zonder of met slechts weinig stembandtrilling gerealiseerd wordt. Zie in dit verband H. Van de Velde, "Amaai mijn oren! Variation and Change of Standard Dutch /ɣ/ between 1935 and 1993", in *Proceedings of the CLS Ph.D. Conference 1993*, ed. M. Baumann e.a. (Nijmegen, 1994), pp. 67-81 en G. Geerts, "Wat betekent 'een zachte g'?" in *Lexicologie. Een bundel opstellen voor F. de Tollenaere ter gelegenheid van zijn 65e verjaardag door vrienden en vakgenoten*, ed. P.G.J. van Sterkenburg (Groningen, 1977), pp. 151-156.

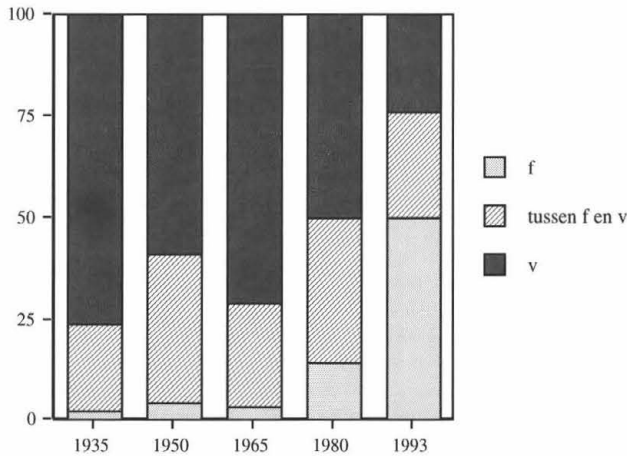
Figuur 1: De verstemlozing van de fricatieven (v), (z) en (g) tussen 1935 en 1993. Hoe hoger de score, hoe stemhebbender de klank wordt uitgesproken.

In figuur 1 hebben we een indexscore per periode gepresenteerd. Die geeft ons geen beeld van de variatie binnen de verschillende periodes. Daarom presenteren we in figuur 2 voor (v) de verdeling (in procenten) over de drie verschillende varianten. We zien dat er in alle bestudeerde periodes variatie is. De drie varianten komen in alle periodes voor, maar er zijn duidelijke verschuivingen in hun onderlinge verhouding. Het aandeel van de volledig stemloze *f* is in de eerste drie periodes nog minimaal. In de laatste periode komt stemloze *f* echter al in de helft van de gevallen voor. Voor (g) en (z) kunnen gelijkaardige grafieken getekend worden. Ik heb er al op gewezen dat volledig stemhebbende realisaties van *g* in het noordelijke Standaard-Nederlands bijna niet voorkomen en dat vanaf 1950 ook de licht stemhebbende tussenvariant slechts in 10% van de gevallen meer voorkomt. De meeste sprekers hebben een volledig stemloze realisatie als *cb*. Enkel in 1935 is er behoorlijk wat variatie. In de andere periodes is de variatie klein. Voor (z) is er duidelijk een ander beeld. In 1935, 1950 en 1965 is er relatief weinig variatie, maar de drie varianten komen wel al voor. Het aandeel van stemloze *s* blijft in die drie periodes beperkt tot $\pm 2\%$. In bijna 9 gevallen op 10 wordt de volledig stemhebbende z aangetroffen. Het gebruik van de tussenvariant neemt sterk toe in 1980, voornamelijk ten nadele van de stemhebbende z . In 1993 neemt de variatie nog

grotere proporties aan. In minder dan de helft van de gevallen vinden we nog een stemhebbende z . De tussenvariant en de stemloze s zijn elk in een kwart van de gevallen aangetroffen. Algemeen kan vastgesteld worden dat wanneer een aan de gang zijnde verandering sterk doorzet dit gepaard gaat met toenemende variatie.

Figuur 2 *Verdeling varianten (v) per periode*

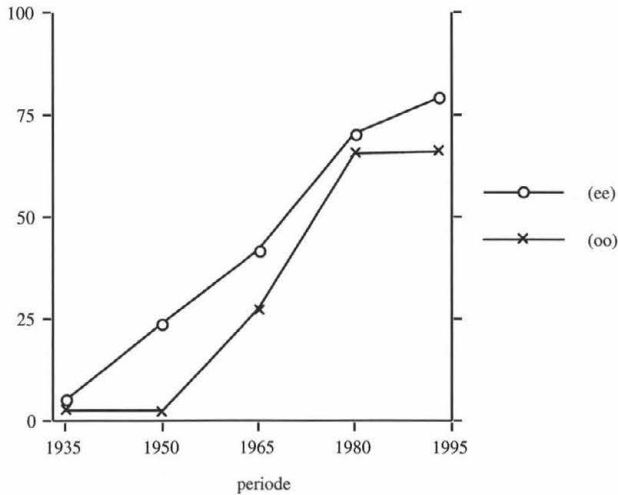

2.2.2DE DIFTONGERING VAN EE EN OO

Een ander bekend verschijnsel in het noordelijke Standaard-Nederlands is de diftongering van de lange *ee* tot *eej* en de lange *oo* tot *oom*. Zo wordt nu *beet* door de meeste standaardtaalsprekers in Nederland uitgesproken als *beejt* en *boot* als *boomt*. Een monoftongespraak als een zuivere lange klinker, zoals die ook in Vlaanderen door standaardtaalsprekers wordt gerealiseerd, wordt in Nederland beschouwd als regionaal (uit het oosten van Nederland) of als bekakt. We hebben enkel realisaties van *ee* en *oo* bestudeerd in een open lettergreep. Het volgende segment mag daarbij geen *m*, *n*, *l* of *r* zijn aangezien deze klanken een kleurende werking kunnen hebben op de voorafgaande klinker. Ook hier hebben we drie varianten onderscheiden op basis waarvan indexscores berekend zijn: 1. de zuivere monoftong; 2. licht gediftongeerde realisaties; 3. matig gediftongeerde realisaties. Sterk gediftongeerde realisaties, die frequent voorkomen in de Hollandse stadsdialecten, waarbij de *ee* gaat klinken als *ei* en de *oo* als *ou* hebben we niet in ons materiaal aangetroffen. Dergelijke realisaties

worden duidelijk nog als te plat beschouwd en komen (nog²) niet voor in het noordelijke Standaard-Nederlands⁴¹. Een lage indexscore betekent dat (ee) of (oo) overwegend monoftong wordt uitgesproken. Hoe hoger de indexscore, hoe sterker (ee) en (oo) gediftongeed worden.

Figuur 3 De diftongering van (ee) en (oo) tussen 1935 en 1993. Hoe hoger de score hoe meer (ee) of (oo) gediftongeed wordt.

Tabel 2 Bereik (laagste en hoogste score) van (ee) en (oo) per periode

	1935	1950	1965	1980	1993
(ee)	0.0-20.0	0.0-72.2	6.7-65.4	56.7-92.3	53.3-93.3
(oo)	0.0-6.7	0.0-7.1	3.3-75.0	26.9-96.7	7.7-100.0

De resultaten voor (ee) en (oo) zijn af te lezen van figuur 3. Daaruit blijkt dat in 1935 (ee) en (oo) nauwelijks gediftongeed worden in het noordelijke Standaard-Nederlands. In 1950 komt het diftongeringsproces op gang voor (ee). De diftongering van (oo) wordt pas zichtbaar bij het volgende meetpunt. In het hele bestudeerde tijdvak wordt (ee) iets meer gediftongeed dan (oo).

41. Voor een uitgebreidere bespreking van de resultaten verwijzen we naar H. Van de Velde, "De diftongering van /c./ en /o./ in het Standaard-Nederlands tussen 1935 en 1993", in *Artikelen van de Tweede Sociolinguïstische Conferentie*, ed. E. Huls & J. Klatter-Folmer (Delft, 1995), pp. 607-621.

De variatie binnen elke periode wordt geïllustreerd aan de hand van tabel 2. Voor (ee) en (oo) valt daarin per periode het bereik af te lezen. Het bereik is samengesteld uit de minimum en de maximum score uit een periode. Ze geven de spreker met de laagste en de hoogste indexscore in een periode weer. Ook hier blijkt dat op het moment dat een verandering doorbreekt –in 1950 voor (ee) en in 1965 voor (oo)– de variatie tussen de sprekers groot is. Er wordt duidelijk aangetoond dat niet alle sprekers tegelijkertijd en in dezelfde mate aan de verandering deelnemen.

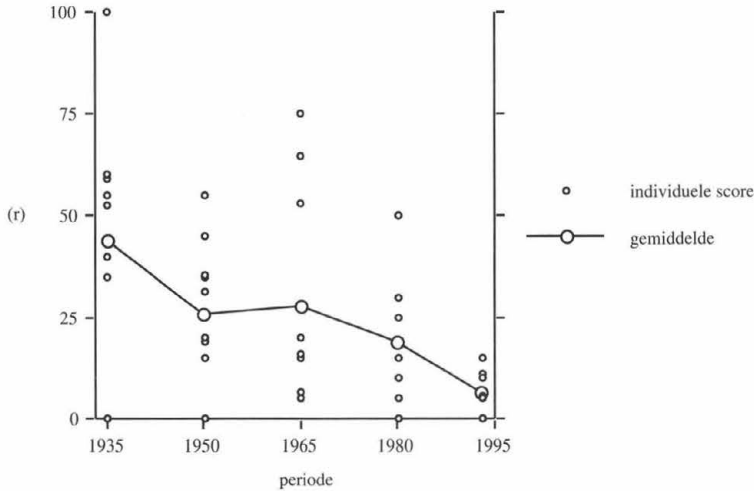
2.2.3 DE R

Een uitvoerige bespreking van mijn onderzoek naar de realisatie van de *r* in het Standaard-Nederlands is te vinden in een themanummer van het dialectologisch tijdschrift *Taal en Tongval*⁴². Hier belicht ik slechts één aspect: de mate van getrildheid. Tot voor kort gaven de meeste beschrijvingen van het Standaard-Nederlands aan dat er twee realisaties van *r* gangbaar zijn: de tongpunt-*r* en de huig-*r*. De laatste decennia worden steeds meer en meer andere, niet-getrilde varianten gesignaleerd zoals de alveolaire tap (bekend uit bijv. het Engels) en een retroflexe realisatie (d.i. een realisatie met een naar boven gekrulde tongpunt) die beter bekend staat als de *Gooise r*. Het is een bekend verschijnsel dat de getrilde varianten het meest behouden worden aan het begin van een woord (*rood*) of lettergreep (*betaad, leren*) en in consonantclusters (*trap, krab*). De *r* is het meest aan verzwakking of reductie onderhevig aan het einde van een woord. Daarom zijn realisaties van *r* in de volgende twee contexten bestudeerd: 1. realisaties van *r* na beklemtoonde klinker aan het wordeinde (*baar, zwaard*), daarbij mag het volgende woord niet met een klinker, *w, j* of *l* beginnen; 2. realisaties van *r* na beklemtoonde klinker en gevolgd door een *t* of *d* aan het wordeinde (*hart, zwaard*). Van elke context werden 10 realisaties gescoord (totaal 20). Er bleken geen systematische verschillen tussen de beide contexten op te treden. Per spreker is er een indexscore berekend. We onderscheiden hier slechts twee varianten: getrild of niet getrild. Een score van 100 betekent dat de *r* altijd getrild wordt (huig-*r* of tongpunt-*r*), indexscore 0 betekent dat er geen getrilde varianten voorkomen.

42. H. Van de Velde, "60 jaar (r)evolutie in het Standaard-Nederlands", *Taal en Tongval* XLVI (Themanummer 7, 1994), pp. 22-42.

Het veranderingspatroon en de variatie zijn in figuur 4 weergegeven. De lijn verbindt de gemiddelde indexscores van iedere periode en toont het veranderingspatroon. De individuele scores zijn eveneens in de figuur weergegeven. Niet altijd zijn er tien plots per periode zichtbaar omdat sommige sprekers in die periode dezelfde indexscore hebben. Hoewel de norm in 1935 getrilde realisaties van *r* voorschrijft, komen die in minder dan de helft van de gevallen voor, althans in de posities die ik onderzocht heb. Er is dan ook al een spreker die (*r*) nooit getrilde realiseert. Slechts een Nederlandse spreker heeft in alle gevallen een getrilde *r*. Tussen 1935 en 1993 verdwijnen getrilde realisaties van (*r*) bijna volledig. In de laatste periode wordt er maar in één geval op zestien nog een getrilde tongpunt-*r* of huig-*r* gerealiseerd. Dit betekent niet dat getrilde realisaties bijna helemaal uit het noordelijke Standaard-Nederlands verdwenen zijn. In andere posities, zoals bijv. het woordbegin (*rood*), zijn nog vaker getrilde realisaties te horen. Met uitzondering van de laatste periode is er vrij veel variatie: de individuele scores liggen vrij ver uit elkaar zoals blijkt uit figuur 4. De figuur wekt de indruk dat er in 1993 niet veel variatie is in de realisatie van (*r*). Dit klopt voor de dimensie getriltheid, maar niet voor andere variatie-aspecten. Soms wordt de *r* helemaal niet gerealiseerd of is ze gereduceerd tot een klinker. Ook taps en retroflexen zijn in deze periode aangetroffen. Tenslotte wijs ik hier ook nog op de binnensprekervariatie. Er zijn weinig sprekers die of alleen getrilde (score 100) of uitsluitend niet-getrilde varianten gebruiken (score 0). De meeste sprekers gebruiken beide varianten door elkaar.

Figuur 4 Indexscores getrildheid van (r) in Nederland tussen 1935 en 1993. Een indexscore van 0 betekent dat (r) nooit getrild wordt, 100 dat (r) altijd getrild wordt.

3 CONCLUSIE

In deze bijdrage is aangetoond dat in Nederland maar enkele pogingen ondernomen zijn om een eenvormige standaarduitspraak te creëren. Geen enkele daarvan is geslaagd. Binnen de norm is er altijd een ruime hoeveelheid variatie getolereerd. Aan de hand van zes variabelen uit mijn onderzoek naar variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands heb ik laten zien dat de standaarduitspraak in Nederland de afgelopen zestig jaar aanzienlijk aan verandering onderhevig is geweest. Elementen uit de Randstedelijke omgangstaal lijken daarbij een steeds zwaardere stempel op de standaarduitspraak te drukken. Tevens hebben we op verschillende manieren laten zien dat er in elk van de onderzochte periodes een aanzienlijke hoeveelheid variatie tussen de sprekers is. Er is geen scherp afgelijnde uitspraaknorm in het noordelijke Standaard-Nederlands. Het is echter niet zo dat er nu meer variatie in de standaarduitspraak wordt getolereerd dan vroeger het geval was. Uit mijn onderzoek blijkt dat de variatie als geheel in alle periodes van het onderzoek ongeveer even groot is. Vooral als voor een bepaalde klank een verandering doorbreekt,

is de variatie groot⁴³. In deze bijdrage hebben we bijna uitsluitend aandacht besteed aan de tussensprekervariatie. De binnensprekervariatie is zo goed als onbelicht gebleven.

43. Zie daarvoor hoofdstuk 11 van Van de Velde, *Variatie en verandering in het gesproken Standaard-Nederlands*.